

(ISSN: 2602-4047)

Bolat, A. & Adar Can, S. (2024). Farklılaştırılmış Öğretim Yöntemleri İle Görsel Sanatlar Eğitim Yöntemlerinin Karşılaştırılması, *International Journal of Eurasian Education and Culture*, 9(28), 680-698.

DOI: <http://dx.doi.org/10.35826/ijoecc.2858>

Article Type (Makale Türü): Araştırma Makalesi

FARKLILAŞTIRILMIŞ ÖĞRETİM YÖNTEMLERİ İLE GÖRSEL SANATLAR EĞİTİM YÖNTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI*

Ayşe BOLAT

Milli Eğitim Bakanlığı, Niğde, Türkiye, aysblt@gmail.com

ORCID:0009-0000-8848-9952

Sibel ADAR CAN

Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde, Türkiye, sibeladar03@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6983-866X

Gönderim tarihi: 04.07.2024

Kabul tarihi: 10.11.2024

Yayım tarihi: 01.12.2024

Öz

Eğitimin amacı insanın kendini toplumda var etmesine yardımcı olmaktır. Bu amaca ulaşabilmek için kullanılacak yollardan birisi de sanat eğitimidir. Okullarda verilen görsel sanatlar eğitimi de bu nedenle oldukça gerekli ve önemlidir. Görsel sanatlar eğitiminde dersin amaçlarını en üst düzeyde gerçekleştirmek her öğretmenin görevidir. 2024-2025 Eğitim öğretim yılında diğer derslerin öğretim müfredatlarında uygulamaya başlatılan, bir çatı kavram olarak öğrencilerin öğrenme ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik, bireyselleştirilmiş, esnek bir yaklaşım olan farklılaştırılmış öğretim ile bilişsel, duyuşsal, düşünsel ve psiko-motor etkinliklerle öğrencinin kendini ifade etmesine olanak sağlayarak çok yönlü estetik bir araç olan görsel sanatlar eğitim yöntemleri incelenmiştir (Artut, 2004). Araştırma doğrultusunda, farklılaştırılmış öğretim ile görsel sanatlar eğitiminde kullanılan yöntemler karşılaştırılarak benzer ve farklı yönlerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Alan yazınında farklılaştırılmış eğitimin diğer derslerle olan ilişkisine yönelik birçok çalışma yapılmasına rağmen farklılaştırılmış görsel sanatlar eğitiminde yalnızca iki çalışma olması bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur. Bu çalışmada veri toplama yöntemi olarak nitel araştırma teknikleri içerisinde yer alan doküman incelemesi yöntemi kullanılarak, literatür taramasına dayalı olarak karşılaştırma yapılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında, literatürdeki bilimsel kaynaklardan elde edilen makale, tez ve kitaplar sistematik bir şekilde incelenmiştir. Araştırma sonucunda görsel sanatlar öğretim yöntemleri ile farklılaştırılmış öğretim yöntemleri bir arada sunulup; benzer ve farklı yönleri karşılaştırılmıştır. Farklılaştırılmış görsel sanatlar eğitiminin planlanması aşamasında öğretmenler için yapılan bu çalışmanın rehber niteliğinde olacağı umulmaktadır. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında farklılaştırılmış öğretime verilen önemin görsel sanatlar eğitimi için de ne kadar önemli ve gerekli olduğu ortaya konularak bu konu ile ilgili eğitim alanında farkındalık oluşturmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Farklılaştırılmış öğretim, görsel sanatlar, eğitim, yöntem, eğitim yöntemleri.

*Bu çalışma, Doç. Dr. Sibel ADAR CAN tarafından yürütülen 'Yaratıcılık ve Görsel Sanatlar' adlı yüksek lisans dersi kapsamında gerçekleştirilmiştir

Sorumlu Yazar: Doç. Dr. Sibel Adar Can, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, sibeladar03@gmail.com

Etik Kurul Onayı: Çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

İntihal/Etik: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayım etiğine uyulduğu teyit edilmiştir.

COMPARISON OF DIFFERENTIATE TEACHING METHODS WITH VISUAL ARTS EDUCATION METHODS

ABSTRACT

The purpose of education is to help people exist in society. One of the ways to achieve this goal is art education. Visual arts education given in schools is therefore quite necessary and important. It is the duty of every teacher to realize the objectives of the course at the highest level in visual arts education. Differentiated teaching, which is an individualized, flexible approach aimed at meeting the learning needs of students as an umbrella concept and which was started to be implemented in the curriculum of other courses in the 2024-2025 academic year, and visual arts education methods, which are a versatile aesthetic tool by allowing students to express themselves with cognitive, affective, intellectual and psycho-motor activities, were examined (Artut, 2004). In line with the research, it was aimed to compare the methods used in differentiated teaching and visual arts education and to reveal their similar and different aspects. Although many studies have been conducted in the literature on the relationship between differentiated education and other courses, the fact that there are only two studies on differentiated visual arts education constituted the starting point of this study. In this study, the document review method, which is included in qualitative research techniques, was used as the data collection method and a comparison was made based on literature review. The data obtained in the study was evaluated with the descriptive analysis method. Within the scope of the study, articles, theses and books obtained from scientific sources in the literature were systematically examined. As a result of the study, visual arts teaching methods and differentiated teaching methods were presented together; their similar and different aspects were compared. It is hoped that this study conducted for teachers in the planning phase of differentiated visual arts education will be a guide. It was tried to create awareness in the field of education regarding this subject by revealing how important and necessary the importance given to differentiated teaching within the scope of the Turkey Century Education Model is for visual arts education.

Keywords: Differentiated teaching, visual arts, education, method, training methods

GİRİŞ

Devletler için toplumları oluşturan bireylerin eğitimi önemlidir. Gelişen dünyaya uyum süreci içerisinde, bireylerin eğitimi için yeni çalışmalar, yeni yöntemler ve bunun eğitim sistemine uyumu, var olan yöntemlerin yeni anlayışlara aktarımı eğitim öğretim sistemi içinde sürekli bir devinim halindedir. Eğitimci olarak arayış, dönüşüm ve anlayışın uyumu için araştırmak, var olanı pekiştirip, yeniyi alana uygulamak en önemli görevler arasındadır. Çünkü eğitim, kişiyi çağdaş düzeye getirerek onun topluma uyumunu sağlayacak bilgi, beceri ve yetenekle donatmaktır (Aziz, 2019). Ailede başlayan eğitim okul ile devam eder. Her ailenin okuldan beklentisi farklı olmasına karşın genel olarak toplumların okullardan beklentisi eleştiren, üst düzey düşünme becerisine sahip, topluma uyumlu bireyler yetiştirmektir. Her insan tektir. Doğuştan getirdiği bireysel özelliklerinin yanı sıra; yaşadığı aile, çevresi, edindiği kültür ve bilgi birikimi onu farklı kılar. Tüm bu farklılığıyla tek bir eğitim sistemi içine girer ve ortalama kabul edilir. Aynı sınıfta tek tip içeriklerle öğrenme faaliyetlerini yürütmesi beklenen öğrencilerin bireysel başarıya ulaşması ve öğrenme potansiyelinin üst düzeylere çıkarılması doğru yöntemin uygulanması ile mümkündür (MEB, 2024). Öğrenciye, öğrenmeyi öğretmek ve doğuştan gelen potansiyelin en üst düzeyde kullanılması eğitimin işlevidir (Demir, 2013). Öğrenme ise kişinin zihninde gerçekleşen özel bir süreçtir. Her bir bireyin öğrenme yaşantısı, ilgisi, merakı ön öğrenme düzeyi ve öğrenme şekli farklıdır. Bu nedenle görsel sanatlar eğitimi bağlamında da öğrenme sürecinin öğrencilerin bireysel farklılıklarına uygun biçimde tasarlanması gereklidir. Tarihsel süreç içinde toplumla içi içe olan sanat, bireyi kendi anlatım ve kişiliğini ortaya çıkarıp özgür çalışmaya iten bir yaratma sürecidir. Bununla birlikte sosyal gelişimi destekleyen, bireyin öğrendiği bilgi ve becerileri kullanılabildiği görsel sanatlar eğitimi; hayatı algılamak, yorumlamak, eleştirel düşünüp, iletişimini geliştirirken etkilidir ve tüm bireyler için gereklidir. Önceleri okullarda Resim-iş eğitimi dersi olarak okutulan görsel sanatlar derslerinin alanı; heykel, grafik sanatlar, seramik, moda tasarımı, mimarlık, uygulamalı sanatlar, fotoğraf, kaligrafi, endüstri tasarımı, dijital sanatlar, sinematografi gibi oldukça geniştir. Tüm bu sanat dallarının birbiriyle olan ilişkilerini, yaşadığı toplumu, sanatçısı, izleyicisi, kültürü ve eğitimi olarak kapsayan ana sınıftan yükseköğrenime dek tüm aşamalarda kuramsal ve uygulamalı çalışmalar “Görsel Sanatlar Eğitimi” diye tanımlanmaktadır (Buyurgan ve Buyurgan, 2012). Düşünce, duygu ve yaratıcılık ilişkisini vurgulayan sanat, öğrenmeyi kolaylaştırır ve geliştirir (Yolcu, 2007). Varlığı bilinen zihni yeteneğin ortaya çıkarılıp, yönlendirilmesi ve geliştirilmesi sadece iyi bir sanat eğitimi ile mümkün olur. Baktığımızda görsel sanatlar eğitiminin en iyi şekilde verilmesi günümüzdeki önemli sorunlardan biridir (Yay Korde ve Bulut, 2017).

“Kırk kişilik bir sınıfta bir saat boyunca kırk kişilik bir orkestra gibi sopasının ucunda toplayabilmek, ne müthiş bir şey! Kırk kişiyi bir çift kulak, bir çift göz, bir tek vücut sanmak ne müthiş bir avunma. Bir sınıfta kırk öğrenci mi var öğretmenim? Kırk tane mesele var demektir. Eğer belli başlı bilgileri, kendi dilinle, kitaplardan medet ummadan onlara öğretmeye mecbur isen, ister istemez kırk parçaya bölüneceksin. Onların hepsinin anlama, dinleme, kavrama güçleri hakkında tam bir fikrin olacak.”

diyen Bedri Rahmi Eyüboğlu, sanat eğitimi için konuşurken her öğrencinin farklılığını fark etmenin önemini belirtmiştir (Eyüboğlu, 1986). Eğitim sürecinde bireysel farklılıkları göz önünde bulundurarak öğretim, her öğrencinin etkili öğrenmesine fırsat verecek biçimde tasarlamak için farklılaştırılmış öğretimden yararlanılabilir. Öğrenciler biriciktir ve birbirinden farklıdır. Bunun için aynı özelliğe sahip olmayan öğrencilere verilen tek çeşit öğretim programlarından aynı şekilde fayda alınmasını beklemek doğru değildir (Gül, 2014).

Öğretmen merkezli geleneksel eğitimde bütün öğrenciler orta seviyede düşünülür (Avcı ve Yüksel, 2018). Fakat Öğrencilerimizin fiziksel, sosyal, bilişsel, duygusal ve davranışsal özellikleri; öğrenme yöntemleri, kültürel geçmişleri ve önceki bilgileri farklılık gösterir. Bu farklı özelliklere sahip öğrencilerin aynı sınıfta tek tip içeriklerle öğrenme faaliyetlerini yürütmesi beklenemez (MEB, 2024). Yapılan araştırmalarda görülmüştür ki farklılaştırılmış öğretim süreci ile kişilere aynı seviyelerindeki öğrencilerle birlikte çalışma imkânı ve kişiliğine uygun görev verilmesi öğrenciler üzerinde olumlu etkiler göstermektedir (Demir ve Gürol, 2015). Farklılaştırılmış öğretim, farklı özellikleri olan tüm öğrencilere uygun bir yöntem sunmayı amaçlar. 2024-2025 eğitim öğretim yılında diğer derslerin öğretim müfredatlarında uygulamaya başlanan; bir çatı kavram olarak öğrencilerin öğrenme ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik, bireyselleştirilmiş ve esnek bir yaklaşım olan farklılaştırılmış öğretimin, görsel sanatlar derslerinde nasıl uygulanabileceği merak konusu olmuştur. Farklılaştırılmış görsel sanatlar eğitimi için rehber olacak bir kaynağa ihtiyaç olduğu görülmüştür. Sınıftaki öğrencilerinin aynı veya yakın yaş düzeyi olması aynı ilgi, ihtiyaç, zekâ düzeyi ve alanına, aynı öğrenme hızına veya aynı düzeyde desteğe ihtiyaçları olacağı anlamına gelmez. Sosyo-kültürel yapı, ekonomi, aile yapısı, beklentileri, alışkanlıkları ve yaşam şekilleri benzer olan öğrenciler aynı sınıf ortamında bulunabilir (Demirkaya, 2018). Bunun için sınıf ortamında tek tip öğrenci özelliği, ders içeriği, öğretim teknik, yöntem ve üründen söz edilmez. Bu sebepler göz önüne alındığında günümüz eğitim öğretim süreçlerinde farklılaştırılmış öğretimin kullanılması zorunlu hale gelmiştir. Öğrencinin var olan potansiyelini yükseltmek, kendilerini ifade edebildikleri, yeteneklerini sergiledikleri ve kendilerini değerli hissettikleri bir ortam oluşturmakla mümkün olur. Bunun içinde planlama önemlidir. Öğretim sürecinde ihtiyaç nedeniyle ortaya çıkan farklılaştırılmış öğretim uygulamalarının nasıl olabileceği görsel sanatlar dersi için değerlendirilmelidir. Yapılmış olan literatür tarama çalışmasında farklılaştırılmış görsel sanatlar eğitimi ile ilgili çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. Bu nedenle farklılaştırılmış görsel sanatlar eğitimi dersinde, dersin amaç ve kazanımlarını gerçekleştirirken benzer ve farklılıkları görmenin öğretmenlerin dersin stratejisini ve yöntemini belirlerken rehber olacağı ve alana fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu makale ile görsel sanatlar eğitiminde kullanılan yöntemler ile 2024-2025 eğitim öğretim yılında uygulanmaya başlanan farklılaştırılmış öğretim yöntemlerini karşılaştırıp, yöntemlerin benzer ve farklı yönlerini görmek hedeflenmiştir. Her bireyin farklı olduğu gerçeğinden hareketle, öğrenme süreçlerinin de farklı olması beklenmektedir. Eğitimcinin görevi kişilerin farklılığını ve öğrenme ihtiyacını dikkate alarak öğretim tasarımı yapmak, en iyi şekilde yönlendirerek öğrenciyi doğru şekilde desteklemektir. Bir programın hedef ve kazanımları bir öğretim düzeni içinde gerçekleştirilirken yöntem, teknik ve strateji kavramları önemlidir. Yöntem; 'neyi nasıl öğretiyorum?' ve 'ne öğreniyorlar?' sorularının cevabını verir (Kırıçoğlu, 2015).

Araştırmanın öğretmenler ile eğitim bilimciler için, farklılaştırılmış görsel sanatlar eğitiminin planlanması, yöntem ve uygulama stratejileri geliştirilmesi amacıyla yapılacak olan çalışmalara rehber olacağı düşünülmektedir.

Bu araştırma kapsamında araştırma problemimizi 'Görsel sanatlar eğitim yöntemleri ile farklılaştırılmış öğretim yöntemlerinin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi' sorusu oluşturmaktadır. Araştırmamızın alt problemlerini ise;

- Farklılaştırılmış öğretim nedir?
- Farklılaştırılmış öğretimde kullanılan yöntemler nelerdir?
- Görsel sanatlar eğitimi nedir?
- Görsel sanatlar eğitim yöntemleri nelerdir?
- Farklılaştırılmış öğretim ile görsel sanatlar eğitiminin benzer ve farklı yönleri nelerdir? Soruları oluşturmaktadır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada veri toplama yöntemi olarak nitel araştırma teknikleri içerisinde yer alan doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, nitel çalışmada doğrudan gözlem ve görüşmenin mümkün olmadığı durumlarda ya da araştırmanın geçerliliğini artırmak amacıyla görüşme ve gözlem yöntemlerinin yanı sıra çalışılan araştırma problemiyle ilgili yazılı ve görsel materyal ve malzemelerin çalışmaya dahil edilmesini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Sistematik biçimde araştırılıp betimlenecek olan literatür taramada Gash (1999), bu süreci belirli bir konuda yayınlanmış olabildiğince çok eserin derinlemesine, sistematik olarak araştırılması ve belirlenmesi olarak tanımlamıştır (akt. Köroğlu, 2015). Bu çalışma, genelleme çabasına girmeden çalışmacılara farklı perspektif sunması açısından önemlidir. Fakat sosyal olgular sürekli değişiklik arz ettiği için genelleme yapılması da gereklidir ve kolay değildir. Bu zorluk sınırlılığı oluşturmaktadır. Görsel sanatlar eğitim yöntemleri ve farklılaştırılmış öğretim yöntemlerinin farklı ve benzer yönlerini karşılaştırmalı olarak incelenmesinin amaçlandığı bu çalışma, içerik yönünden betimsel bir çalışmadır. Betimsel tarama modeli geçmişte ya da günümüzde var olan bir durumu olduğu gibi betimlemeyi amaçlayan bir çalışmadır (Karasar, 2012). Öğretmenin, müfredatı aynen uygulamaktan başka ayrıca bir karar verme süreci olduğunu düşünürsek, karar verme sürecinde yardımcı olacak tanımlamalara ihtiyacı vardır. Bu tanımlamalar nitel araştırma yöntemleri ile ortaya konulup öğretmenlere sunulur. Nitel yöntemler eğitim araştırmalarında önemli bir yere sahiptir (Yıldırım, 1999).

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veriler literatür taraması yoluyla elde edilmiştir. Bu modelde çalışmacı, kişi veya nesnenin doğrudan kendisini inceleyip; yazılı belge ve istatistik, resim gibi çeşitli kaynaklara, toplanan verileri, kendi

gözlemleri ile sistematik bir biçimde bütünleştirerek yorumlayabilmektedir (Karasar, 2012). Bu şekilde verilerin toplanması aşamasında, farklılaştırılmış öğretim ve görsel sanatlar eğitimiyle ilgili tez, kitap, dergi, makale gibi basılı ve basılı olmayan bilimsel kaynaklardan yararlanılmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler, araştırmanın amacı doğrultusunda betimsel analiz yaklaşımıyla çözümlenmiştir. Bu yaklaşım, araştırma sorularına göre, verilerin düzenlenmesine ve derin analiz gerektirmeyen verilerin işlenmesine olanak tanır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu bağlamda literatür bilgisine dayalı veriler sırayla sunulmuş farklılaştırılmış öğretim yöntemi seçimindeki değişkenler ile farklılaştırmada öğretmenin rolü, görsel sanatlarda farklılaştırma, farklılaştırılmış görsel sanatlarda öğretmenin rolü şeklinde temalandırılmıştır. Farklılaştırılmış öğretim yöntemi seçiminde değişkenler hazırbulunmuşluk, ilgi ve öğrenme profili ile sınırlandırılmıştır. Farklılıklar ve benzerlikler ilişkilendirilerek yorumlanmıştır.

BULGULAR

Bu araştırma kapsamında elde edilen bulgular, ayrı başlıklar altında sınıflandırılarak verilmiştir.

Farklılaştırılmış Öğretim Nedir?

Farklılaştırılmış öğretim, öğretmenlerin öğrencinin bireysel ihtiyaçları için benimsedikleri bir yaklaşımdır. Öğrenciye farklı seçenekler sunarak onları kendi seviyelerinde başlatır. Başarıyı yakalamak için bireysel ilgi ihtiyaç ve yeteneklerin farklılığını müfredata ve öğretim yaklaşımlarına yansıtır (Kronberg vd., akt., MEB, 2024). Bilim, her insanın farklı parmak izine sahip olduğunu söylemektedir. Böyle bakıldığında bütün öğrencilere aynı tip eğitim de gerçekçi değildir. Farklı bireyler farklılaştırılmış eğitimi gerektirir. Akdeniz ve Koçer'e (2019) göre farklılaştırmayı belirleyen, öğrencinin hazırlık seviyesi, ilgi alanı ve öğrenme şeklidir. Temel amaç, farklı öğrenme alanı olan her bir öğrencinin kapasitesini artırmak ve öğrenme ihtiyacını karşılamak için öğretim programı hazırlamaktır. Bu nedenle de farklılaştırılmış öğretimin başarı üzerindeki etkisi birçok araştırmacının konusu olmuştur. Görsel sanatlar alanında çalışma yapan Karip (2016), yurt dışında yapılan çalışmaların hazırbulunmuşluk, bireysel farklılık, ilgi ve öğrenme stillerine göre öğretimi düzenleyen öğretmenlerin probleme dayalı sanat projeleri ve topluma dayalı sanat projeleriyle öğrencinin sanatsal duyarlılığının arttığını söylemiştir.

Farklılaştırılan ne olmalıdır? Sorusunu sorduğumuzda literatürde karşımıza sınıfta farklılaştırma uygulaması yapılırken içerik, süreç, ürün ve ortam kavramlarını görüyoruz. Bunun için öğretmen içeriği, süreci ve ürünü öğrencinin hazırbulunmuşluk, ilgi ve öğrenme stiline göre farklılaştırma uygulayabilir (Akdeniz & Koçer, 2019). Sınıfta ne öğretilecek sorusunun cevabı içeriktedir. Öğretim sürecinde öğretilmesi amaçlanan konu, bilgi beceri ve kavramlardır (Tomlinson, 1999). Elbette ki bu farklılaştırma öğrencinin ön öğrenmesine ve öğrenme şekline göre yapılacaktır. Süreç, öğretimde nasıl sorusuna verilen cevaptır. Derste herhangi bir kavramın verilmesi için gösterilen davranış, düzenlenen ortam, araç-gereç, izlenen yol kullanılan süre tüm bunlar süreçtir (Avcı ve Yüksel,

2018). Farklı öğrenme stillerine göre farklı yolların izlenmesidir. Ürün, öğrenmedeki çıktıdır. Öğrencilerin neyi ne kadar öğrendiklerini ortaya koyarken, ne kullandıklarını da gösterdikleri aşamadır (Tomlinson, 1999). Ortaya çıkan ürün, öğrencinin ön yaşantısı, ilgisi ve öğrenme stiline göre farklılık gösterir. Öğrenci, seviyesini edindiği bilgi ve beceriler ile drama, sunum, maket yapma gibi eylemlerle gösterir. Homojen veya heterojen gruplar oluşturularak, hazırbulunuşluklarına göre farklılık oluşturulabilir. Bu durumda ürünler de kademeli hazırlanacaktır (Avcı ve Yüksel, 2018). Etkinlik sonunda sergileme işlemi muhakkaktır (Sayın Yücel, 2012). Ortam, içerik, süreç ve ürün boyutunda öğrencilerin ihtiyaçlarına göre düzenlenir. Bu şekilde öğrencinin kendi hızında ilerlemesine, öğrendiklerini farklı şekilde göstermesine ve öğrenme ortamının özelliklerine göre esneklik sağlanır. (Akdeniz & Koçer, 2019). Buradaki en önemli amaç esnek ve olumlu bir sınıf ortamı, pozitif bir iletişim, sevilen bir ders ve verimlilik. Her öğrencinin yetenek, ilgi ve öğrenme profilini göz önünde bulundurarak, kapsayıcı bir eğitim ortamı sunan farklılaştırma uygulamaları ile bileşenlerinden oluşmaktadır. Bireylerin farklılıklarından yola çıkılarak öğrenmeyi, süreç, içerik ve ürün bağlamında esnetmek, çeşitlendirmek ve bireyselleştirerek tüm öğrenciler için en üst düzeyde verim alınmasını sağlamak temel hedeftir.

Farklılaştırılmış Öğretim Yöntemleri

Öğrenmede sürecin farklılaştırılmasında yani farklılaştırılmış öğretimde kullanılan çeşitli yöntem ve teknikler vardır. En çok kullanılanları; esnek gruplama, öğrenme merkezleri, öğrenme istasyonları, akran öğretimi, açık uçlu görevler, küpleme, ayarlanmış ödevler, SCAMPER, sinektik, analogiler ve metaforlar, Morfolojik analiz sentez, socratic yöntem, ayrılıp/birleştirme, ters/yüz eğitim, öğrenme sözleşmeleri, öğrenme günlüğü, kademeli etkinlik, proje tabanlı öğrenme, oyunlaştırma, RAFT tekniği, iskele (destekleyiciler sunma), araştırma ve bağımsız çalışma, gurup araştırması şeklindedir (Avcı & Yüksel, 2018; Kingore, 2004; Kronberg vd., 1997; Tomlinson 2001, akt. MEB, 2024). Bunlardan başka çoklu zekâ yaklaşımı, yapbozlar, kasetler, boş zaman etkinlikleri, çeşitli tablolar, çeşitli konu metinleri, çeşitli ek malzemeler, edebiyat toplantıları, küçük gruplara öğretim, yürünge projeleri, 4mat modeli, çeşitli soru sorma stratejileri, ilgi merkezleri, ilgi grupları, öğretimin yoğunlaştırılması, çeşitli günlük soruları, karmaşık öğretim, öğrenci öz değerlendirmeleri, düşünme ve sorgulama, basamaklandırılmış öğretim, sorgulamaya dayalı öğrenme gibi pek çok öğrenme yöntemini de sayabiliriz (Tomlinson, 2001). Bu öğretim yöntem ve stratejiler farklılaştırılmış öğretimde kullanılan yöntemlerdir. İhtiyaca göre bu yöntemlerin uygun olanı kullanılabilir ve öğrenme deneyimleri zenginleştirilebilir. Farklılaştırılmış öğretimi uygulamak isteyen bir öğretmenin yararlanabileceği çok sayıda yöntem vardır. Bunlardan en çok bilinen ve en sık kullanılan yöntemlerden katlı öğretim, ajanda, istasyon, öğrenme sözleşmeleri, okuma çemberi, giriş noktaları, merkezler, numaralandırılmış fikir alışverişi, öykü temelli öğrenme, karmaşık öğretim, yürünge çalışmaları, grup araştırmaları yöntemleri inceleme konusudur. Öğretmenler farklılaştırılmış bir öğretim tasarlarlarken ihtiyaç duydukları yöntemi araştırma ve seçme özgürlüğüne sahiptir (MEB, 2024).

- **Katlı Öğretim**

Farklılaştırılmış öğretimin uygulanması için çok kullanılan yöntemlerden biri de katlı öğretim yöntemidir. Temel amaç öğrencilerin aynı kazanımlara ulaşmasını sağlarken, öğretmenlerin içerik, süreç ve ürünü esnek bir şekilde

planlamalarına olanak tanıyan, öğrencilerin seviyesine göre katlara yerleştirdiği bir yöntemdir. Bu yöntemde öğretmen süreci ya da ürünü farklılaştırır. Öğrenme ortamındaki olumsuzlukları gidermek için kullanılan yöntemde, öğrencilerin ilgi, yetenek, bilişsel düzeyleri, öğrenme stillerine göre ortam farklılaştırılır. Bireysel farklılıklarıyla her öğrenci kendi ön öğrenmesine göre öğretmen, öğrenci seviyelerini belirleyip, öğretim sürecini düzenler (Tomlinson, 1999). Ürüne göre katlar oluşturulurken, ürünler zorluk derecesine göre çeşitlendirilmelidir. Alttaki öğrenciden daha az performans beklenirken, üst seviyedeki öğrenciden daha üst düzeyde ileri düşünme gerektiren ürünler çıkarması beklenilir (Demir, 2015).

- **Öğrenme Ajandaları**

Tomlinson' a göre öğrenme ajandalarında amaç derse destektir. Her öğrencinin bir ajandası vardır. Genellikle iki haftada bir görev yazılan ajanda etkinliği verilen sürede sınıf ortamında tamamlanır. Öğrenciler çoklu zekalarına, öğrenme stillerine ve öğrenme hızlarına uygun etkinlikleri tamamlar (Tomlinson 1999, akt. Kılınç & Sözer, 2024).

- **İstasyonlar**

Eş zamanlı bir öğrenme aktivitesi olan istasyonlarda bir konunun farklı alt bölümleri hazırlanır. Öğrenci hazırbulunuşluk seviyesine göre istasyonlara gönderilir. Bildiği konu üzerinde vakit kaybetmeyen öğrenci farklı aktivite ile pratik yapar, akran eğitimi vardır. Öğrenme, uygulama, müzik, sanat, proje gibi öğrencinin ilgisi ve ihtiyacı doğrultusunda istasyonlar oluşturulur (Tomlinson, 1999, akt. Beler, 2010).

- **Öğrenme Sözleşmesi**

Öğrencinin kendi öğrenme sorumluluğunu alması, zamanı kullanması, seçim yapabilmesi için ilgi yetenek ve hazırbulunuşluklarına uygun öğretmen ile arasında imzalanan bir sözleşme yöntemidir. Farklı seviyedeki öğrencilere farklı semboller belirlenip kâğıda çizilir. Öğrencinin anlamını bilmediği bu semboller görev gerçekleştikçe işaretlenir. Bireyselliklerinin gelişmesi sorumluluk için önemli bir yöntemdir (Demir, 2013). Öğrenme hedefi ve süresi, başarı kriteri, sözleşmeye uyulursa öğrencinin alacağı ödüller, uyulmamasında verilecek cezalar sözleşmede belirtilir. Öğrenmeye giden yol ve araçlar öğrenci tarafından oluşturulur. Bu şekilde öğrenciye öğrenme sorumluluğu verilir (Tomlinson, 1999, akt. Uğurel, 2018).

- **Okuma Çemberi Yöntemi**

Okuma çemberi yönteminde grup halinde yapılan okumalarda aynı metin, şiir veya öykü kitabı seçilerek okumaları, okurken not almaları, sürece aktif katılımları ve birlikte ortaya ürün çıkarmaları istenir. Bu ürünler öğretmenin seçtiği roller ile birlikte sunulur (Avcı, Yüksel ve Akıncı, 2010). Bu şekilde bir sosyal etkileşim üst düzey zekâ gelişimini destekler. Çünkü sosyalleşme eski bilginin anlamlandırılıp, yeni bilgilerin oluşumu için önemlidir.

- **Giriş Noktaları**

Çoklu zekâ kuramına dayanan giriş noktaları stratejisinde öğrencinin zekâ yapısına göre farklı giriş yolları tasarlanır. Öğrenci, bir giriş noktasında film izleyerek, rol yaparak başlarken, diğer giriş noktasında kitap okuyarak başlar (Tomlinson, 1999, akt. Beler, 2010).

- **Merkezler Yöntemi**

Aynı konunun farklı yollarla öğrenilmesidir. İki merkezden oluşur. Bunlarda öğrenme; daha önce bilinen veya yeni konu verilirken uygulanan etkinliklerin olduğu merkezdir. Bireysel ya da grup çalışması olabilir. İlgili merkezleri ise verilecek olan konu için öğrencinin ilgi ve isteği dikkate alınır (Tomlinson' dan akt. Beler, 2010). Bireysel farklılıklarda derse olan ilgi, sorumluluk alma ön öğrenmelerine göre gelişim motivasyon artırmada önemlidir.

- **Numaralandırılmış Fikir Alışverişi Yöntemi**

Bu yöntemde öğrenciler heterojen gruplara ayrılıp hazır bulunuşluklarına göre öğrenci bilmeden numaralandırılır. Gruplara sorular sorulup; numaralara göre cevap beklenir. Etkileşim için grup dayanışması yapılır. Öğrencilerin kendi seviyelerine uygun soruları cevaplamaları için uygulanan yöntemde tüm sınıf katılımı ile aktif süreç yönetilir (Demir'den akt. Kavut, 2024).

- **Öykü Temelli Öğrenme Yöntemi**

Öğrencinin bilgiye kendisinin ulaştığı yöntemde temel noktaları öğretmen tarafından belirlenen hikayeler ile öğrencilerin geçmiş yaşantıları ve bilgileri temel alınıp üstüne yeni bilgiler edinmeleri sağlanır. Görsel sanatlar, problem çözme, drama ve iş birliğine dayalı öğrenme gibi yöntemlerle birlikte kullanılarak gerçekleştirilir (Jarvinen, 2011 akt. Avcı ve Yüksel,2013).

- **Yörünge Çalışmaları**

Öğrenilen bir konu ile ilgili bireysel proje hazırlanması yöntemidir. Öğrenci ön bilgileri, ilgisi ve öğrenme stiline göre dersin konusuna uygun proje konusu seçmekte özgür bırakılır. Araştırmacı bir yaklaşımla derinlemesine bilgi edinilir (Tomlinson, 2007; akt. Uğurel, 2018). Farklılaştırılmış öğretimde sürekli değerlendirme esastır. Öğrenciler, öğretim öncesi, öğretim esnası ve sonrasında çeşitli tekniklerle değerlendirilirler. Böylelikle öğrenmede öğrencilerin bulunduğu durum tespit edilmiş ve geri bildirimler verilerek öğrenmenin gerçekleşmesine yönelik çalışmalar yapılması sağlanmış olur.

Görsel Sanatlar Eğitimi Nedir?

Önceleri okullarda Resim-iş eğitimi dersi olarak okutulan görsel sanatlar; heykel, grafik sanatlar, resim, seramik, moda tasarımı, mimarlık, uygulamalı sanatlar, fotoğraf, sinematografi, kaligrafi, endüstri tasarımı, dijital sanatlar vb. gibi birçok alanı kapsar. Tüm bu sanat dallarını birbiriyle olan ilişkilerini, yaşadığı toplumu, sanatçısı, izleyicisi, kültürü ve eğitimi olarak, ana sınıfından yükseköğrenime dek tüm aşamalarda kuramsal ve uygulamalı çalışmaları kapsayan alan 'Görsel Sanatlar Eğitimi' olarak tanımlanmaktadır (Buyurgan ve Buyurgan, 2012).

Görsel Sanatlar Eğitimi Yöntemleri

Yöntem, önceden belirlenmiş sonuçlara ulaşmak için, hazırlanmış plana göre takip edilen yoldur. Görsel sanatlarda da 'Nasıl Öğretelim?' sorusunun cevabıdır (Kırıçoğlu, 2015). Sadece atölye uygulamalarından oluşmayan görsel sanatlar eğitimi için de genel ilkelerden sapmadan, özden uzaklaşmadan her öğretmenin esnek yaklaşımla seçtiği yöntemler vardır. Görsel sanatlar eğitiminde önemli olan, kazanımlara ulaşmak için yapılan sanatsal etkinliğin öğrenci merkezli farklı yaklaşım, yöntem ve tekniklerin birlikte uygulanabildiği uygun ortam ve şartlar oluşturmaktır (Artut, 2004). Bu nedenle burada incelenecek olan yöntemler; kopya yöntemi, kolaydan zora gitme yöntemi, müzikli yöntem, bellek eğitimi yöntemi, çocuk sanatı yöntemi, psikolojik yöntem, sanat yoluyla eğitim yöntemi, sanat ve iş eğitimi yöntemidir. Çocuğun sanat eğitiminin, çocuğun genel eğitimine hizmeti yöntemi, drama yöntemi, gösteri (demonstrasyon) yöntemi gibi yöntemler çok daha öne çıkan yöntemlerdir. Bir öğretmenin hangi durumlarda hangi yöntem teknik ve stratejiyi uygulayacağını bilmesi bu seçime göre öğrenme, öğretme ortamını doğru olarak düzenlemesi gerekir (Koç ve Erdem, 2020).

- **Kopya Yöntemi**

Yüzyıllardan beri var olan sanatın kökeni kopya yöntemine 'Doğadan Taklit'e dayandırılıp kökü mağara resimlerine kadar iner. Bu inme taklit kuramına rehber olmuş ve insanın öğrenmesi taklit ile gerçekleşir savını doğrulamıştır. Bu görüşü benimseyen eğitimciler kopya yöntemini kullanmaktadır (Karaca, 2011). Taklit yoluyla da öğrenme gerçekleşir diyen eğitimcilerin söylemleri ile sanat eğitiminde de, kopya yöntemi kullanılmıştır. Bugüne gelindiğinde taklit veya kopya yöntemi özgün olamayan, yaratıcılıktan uzak, öğrenmeyi zorlaştırıp geciktiren, özgüvensiz bireyler yetiştirebilir (Kırıçoğlu, 2002). Amacı, hayal gücü geniş, yaratıcı bireyler yetiştirmek olan sanat eğitimi için kopya yöntemi, bir amaç değil sanatsal estetik değerlerin, sanatsal teknik bilgi ve beceri çözümünde bir araç olabilir. Nitekim görsel sanatlar derslerinde röprodüksiyon çalışmaları yapılmaktadır.

- **Kolaydan Zora Gitme Yöntemi**

Sınıf içinde öğrenme öğretme etkinliklerini uygularken basitten karmaşığa, kolaydan zora doğru düzenlenmesi öğrencide başarıma duygusunu oluştururken akademik öz benliklerinin gelişmesine de katkı sunar. Bu ilkeye uyulmadığında zor veya karmaşık konular ile başladığında öğrenmelerinde güçlük yaşayabilirler. Bu durum hem akademik benliklerini hem de gelecek öğrenmelerini olumsuz etkiler. Öğrenci kendisine kolay gelen konuyu öğrenirken sıkıntı yaşamayacağı için bilginin temeli sağlam olur. Giderek zor ve karmaşık hale gelen bilgiyi bu temele inşa etmek zor olmayacaktır (Karabacaktan akt. Yeşilyurt, 2020). Başlangıçta verilecek sanat bilgilerinin kolay olması çocuk için daha uygundur. Bilinip tanınan objelerden başlayıp, edindiği izlenimlerden görsel sanatlar eğitimine başlamak temel ilkedir (Yolcu,2007).

- **Müzikli Yöntem**

İlk olarak Almanya'da uygulanmaya başlayan bu yöntemde amaç, kişinin iç dünyasını harekete geçirip duygularının gelişmesine yardımcı olmak, anlatımlarında yaratıcı etkinliklerle fırsat yaratmaktır. Yaratıcı gücün ve yeteneğin gelişim ve korunmasına yönelik bu anlayış daha önce müzik merkezli eğitim amacına hizmet ederken

plastik sanatlar eğitimiyle birleşmiştir (Yolcu, 2000, akt. Onan, 2005). Müzik dinletilerek seslerin görselleştirilmesi beklenen bu yöntemde duyulan, ritim sanat malzemelerini kullanarak sanatın elemanlarını oluşturur (Artut, 2004). Yöntem için uygun ortam ve koşullar önemlidir.

- **Bellek Eğitimi Yöntemi**

Öğrenci çevresinde sevdiği, bildiği, deneyimlediği konularda yaratıcılığını göstermeli, belliğinde olan konularda resim yapmalı görüşüyle bellek eğitimini savunur (Erbay, 1997, akt. Onan, 2005). Bellek üzerine Leonardo da Vinci şöyle der: 'Birçok insan görmeden bakar, hissetmeden dokunur, dinlemeden duyar ve düşünmeden konuşur' (Artut, 2002).

- **Çocuk Sanatı Yöntemi**

Kırıçoğlu (2015)'na göre çocuk resmini yetişkinlerin sanatından ayırmak gerekir. Yetişkin sanatı için bir basamak değildir. Çocuk resmi kendi başına estetik bir düzeydedir. Dış müdahale olmadan çocuk sanatı kendiliğince gelişir. Buna göre çocuğun malzeme bilgisi olması, ifade gücü ve estetik algısı ile özgür ve özgün olması sanatsal döneminin gerçek nedenidir (Şevgin, 2023). Sanat eğitiminde katı kurallar yerine, özgür bırakınız yapsınlar anlayışını savunan bu yöntemde çocuğun görsel olarak ifade edebileceği mutlaka bir anlatımı vardır.

- **Psikolojik Yöntem**

Çocuk için bir anlatım yolu olan resim, psikolojisi ve kişiliğine ait verdiği bilgiler ile onu tanımak için bize rehberlik eder. Çocuk resmi ile iç dünyasını dışa vurur. Sözsözsel iletişim kuramayan çocuklar için bu son derece önemlidir. Çocuğun psikolojisini esas alan bu yöntemde ön şart çocuğu tanımadır. Çocuk psikolojisini tanımak için önemli bir yöntemdir. Çocuk zekâ gelişimini ve kavram kurulumunu resimleriyle ortaya koyar (Yolcu,2007).

- **Sanat Yoluyla Eğitim Yöntemi**

'Estetik eğitimin temelidir' diyen Herbert Read' in uzun yıllar sanat eğitiminde etkili olmuş kitabında insandaki gelişim, işitme veya görme aracılığı ile olur. Eğitim anlatım biçimini geliştirmektir. Eğitilmiş bir insan nasıl hareket edeceğini ses, imge ve araçlar ile neler üretebileceğini bilen insandır (Read, akt: Kırıçoğlu, 2015). Bugün diğer derslerin programlarında sanat yoluyla eğitim uygulanabilen bir yöntemdir. Yapay zekanın hakim olduğu günümüz dünyasında eğitimin sanat ile verilmesi yadsınamaz bir gerçektir.

- **Sanat ve İş Eğitimi Yöntemi**

Çocuk psikolojisinden hareketle çocuğun yaşadığı deneyimler edindiği gözlemler kısaca önceki yaşantılarından hareketle tüm bunları sanat yolu ile ifade, yetenek ve yaratıcılıklarının ortaya çıkmasının gerektiğini söyleyen bu görüş sanatın amaç ve ilkelerinin önemini vurgular (Türkdoğan, 1984). Eğitimcinin görevini azaltmadan tabiatla kaynaşmış çocuk beden ve zihin olarak etkinliğini gerçekleştirip yaratıcılık ve algılarını geliştirmeyi amaçlayan bir yöntemdir.

- **Çocuğun Sanat Eğitiminin, Genel Eğitime Hizmeti Yöntemi**

Pestalozzi' nin önerdiği bu yöntem; ölçü ve geometrik form kavramlarının çocuğun sanat eğitiminde yaratım ve düşünmeye teşvik edeceğini savunmuştur (Türkdoğan, 1984). Bu yöntemle çocuk zekasının artacağı düşünülüyordu.

- **Drama Yöntemi**

Bir ifade aracı olarak drama görsel sanatlar içinde önemlidir. Hayal gücü ve yaratıcılık ön plandadır. Önceden planlanmadan doğaçlama, öğrencinin bütün duyu organlarına hitap ederek gerçekleştirilen drama çoklu zekâ kuramından yola çıkıp tüm öğrencinin tüm ifadeleri için yani çizim, yazı, anlatım, oyun ile geri dönüşü sağlar ve sergilenir. Öğrencinin birçok yeteneği aynı ortamda gelişir (Artut,2004).

- **Görsel Etkinlikler (Demonstrasyon) Yöntemi**

Sesli, sessiz ve hareketli gösteriler, poster, afiş, sergi sunum gibi duyu organlarına doğrudan hitap eden yöntemdir (Artut, 2004). Bu yöntemde yapılacak olan gösterimin öğretmen tarafından tüm yönleri ile planlanması önemlidir. Gerektiğinde öğrenciye devredilebilir.

- **Bilgisayar Destekli Öğretim Yöntemi**

Önceleri sanat eğitimi derslerinin daha etkin yapılması için kullanılan teyp, fotoğraf, projeksiyon, episkop, 8mm'lik filmler, slayt makineleri, video ve tepegözün yanı sıra artık oldukça çeşitli grafiksel paket (yazım, çizim ve tasarım) programları geliştirilmiştir (Artut, 2004). Günümüze baktığımızda yapay zekâ programları işe koşulmuş ve akıllı tahtalarla ders yapılmaktadır.

- **Farklılaştırılmış Öğretim Yöntemi Seçimindeki Değişkenler**

Farklılaştırılmış öğretimde öğrencilerin öğrenme stili ve tercihlerine göre öğretim yöntemi uygulanır. Bu da süreç boyutunda gerçekleştirilir. Öğretim programının içeriği, öğrencinin bilgiyi öğrenme ve kullanma şekli, öğretilme yolu süreçtir. (Meb, 2024). Bu nedenle farklılaştırılmış öğretim yöntemleri farklılaştırmanın süreç boyutundadır.

Farklılaştırılmış öğretimde süreç farklılaştırılırken çok tercih edilen yöntemler vardır. Çalışmada sunulan bu yöntemler uygun şekilde kullanılır (Avcı & Yüksel, 2018; Kingore, 2004; Kronberg vd., 1997; Tomlinson 2001 . akt. Meb,2024). Süreç farklılaştırılırken yöntem seçiminde öğrencilerin hazırbulunuşluğu, ilgi ve öğrenme profilleri dikkate alınır (Akdeniz& ve Koçer 2019). Öğrenme yöntemlerini çeşitlendirmek öğrencilerin eleştirel ve yaratıcı düşüncelerini teşvik edecektir. En genelde farklılaştırılmış öğretim, hazırbulunuşluk, ilgi ve öğrenme profilini sistematik bir biçimde dikkate alarak öğretimi tasarlamaktır. Yöntem seçiminde bunlar öğrenci merkezli değişkenlerdir.

Hazırbulunuşluk, öğrencinin bir konu için giriş bilgileri demektir. Öğretim planlanırken öğrencinin bulunduğu yerden ilerleyecek şekilde olmalıdır. Öğretmen öğrencinin potansiyeli içinde öğretim yapmalıdır. Öğrencinin, mevcut seviyesinin altında bir öğretim gereci sunulduğunda ilerleme sağlanamaz. Öğrenci düzeyinin çok üstünde bir öğretim gereci sunulduğunda ise kafa karışıklığı yaşar ve başarısız olur (Byrnes, 1996, 33). Akt. Özer& Yılmaz

2016). Öğrencinin akademik gelişiminde önemli olan ilgi, konuya olan merak, yakınlık ve tercihtir. Motivasyon ile performans ve başarıyı arttıran öğrenmeyi olumlu etkileyen ilgi alanına göre öğretimde değişiklik yapılmalıdır. (Torrance, 1995, akt. Özer& Yılmaz, 2016). Öğrenme profili, öğrenme şekli, zeka yapısı, cinsiyet, aldığı kültür gibi faktörlerin etkili olduğu öğrenme profili öğrencinin nasıl öğrendiği ile ilgilidir. Öğretimde başarı için öğrencinin düşünme şekli zeka yapısı uyumlu olmalıdır. Fakat tek başına yetersizdir (Tomlinson, Brimijoin ve Narvaez, 2008, akt. Özer & Yılmaz 2016).

Farklılaştırılmış Öğretimde Öğretmenin Rolü

Farklılaştırılmış öğretim yöntemini uygulamak isteyen bir öğretmen, her bir öğrencinin bireysel ihtiyaçlarını ve yeteneklerini düşünerek esnek bir yaklaşımla ve uygun öğretim yöntemleri ile öğretim sürecini planlar. Bunun için öğrencilerinin farklı öğrenme stillerine uygun çeşitli öğrenme fırsatları yaratır. Çok farklı öğrencilere sahip olan öğretmen, doğru olan yaklaşımı sergilerken, olumsuz bir şeyin olmasını beklemek yerine, yapılan erken değişikliklerle durumu kontrol altına alarak, planlayıp tasarlayarak, başarılı bir öğrenme gerçekleştirir. Farklılaştırma öğrencisini iyi tanıyan bir öğretmen, öğrencilerin yeterli dönüş yapamadığı durumlarda, onu yönetmesine izin veren uyarlamalar yapmasını gerektirecek tek yaklaşım yerine, öğrenmeyi planlayıp tasarlamak için esnek bir yaklaşımla olumsuzlukları engeller. Öğrencilerin bilgiyi anlamlandırma sürecinde öğretmen farklı yöntem ve seçenekler ile sürecin farklılaştırılmasını sağlar (MEB, 2024).

Görsel Sanatlarda Farklılaştırma

Görsel sanatlar eğitiminde farklılaştırma yaparken de merak, motivasyon ve araştırma yapma duygusunu destekleyen ortamlar verilmelidir. Öğrenci ilgi, yetenek, öğrenme şekli ve hızına dikkat edilip bireysel farklılıklarına uygun değerlendirilmeli. Öğrencilerde sadece uygulama yerine, uygulamayla birlikte sanat eğitiminin başatları olan sanat tarihi, estetik ve sanat eleştirisiyle kültür okuryazarlıkları artırılması amaç olmalıdır (Buyurgan & Buyurgan, 2012).

Danış (2023), yaptığı çalışmada farklılaştırılmış görsel sanatlar öğretimi ile bireylerin kendi doğalarına uygun eğitim almalarının sağlanabileceğini, görsel sanatlar eğitiminin, öğrenciye sunduğu fırsatlardan üst düzeyde yararlanabileceklerini, biçimsel ve sanatsal yaratıcılıklarının artabileceğini ifade etmektedir. Karip (2023), ise araştırmasında, farklılaştırılmış görsel sanatlar öğretiminde uyguladığı kazanıma yönelik çalışmaların, öğrencilerin derse karşı tutum, akademik başarı ve çalışmaları üzerine olumlu bir etki sağladığını belirtmektedir. Tüm öğrencilerin ihtiyaçlarına cevap veren bir program olması ve 'sadece yetenekli bireylerin resim yapabileceği' önyargısını ortadan kaldıracak bir model olması nedeniyle görsel sanatlar dersinde uygulanmasını önermektedir. Görsel sanatlarda da öğretim programı hazırlanırken, öğrencilerin ilgi, ihtiyaç, hazırbulunuşlukları, zekâ yapıları, öğrenme hızları ve öğrenme şekilleri gibi bireysel özellikleri dikkate alınarak farklılaştırılmalıdır (Karip, 2016). Görsel sanatlar konu, malzeme, teknik, üslup ile her türlü malzemeyi farklı tekniklerle yan yana getirip görsel bir düzenleme yapılan sınırsız bir çalışma alanıdır. Öğrenciye sınırlama getirmek bireysellikten uzak tek bir kalıba girmelerine neden olacaktır. Sanatsal bir çalışmayı sınırlamak öğrenme hızlarını dikkate almadan çalışmayı

bitirme süresi belirlemek, öğrencinin malzeme uyumunu düşünmeden sınırlamak, öğrenme şekillerine dikkat etmeden yöntem belirlemek gibi yaklaşımlar, öğrencileri sanatsal çalışmalardan uzaklaştırır, olması gereken ürünün ortaya çıkmasını engellediği gibi bireysel yaratıcılığı etkiler. Görsel sanatlar eğitimi çok yönlü farklılaştırma ile tüm bireylere ulaşma imkânı sunan özel bir ussal ve görsel alandır.

Farklılaştırılmış Görsel Sanatlar Öğretiminde Öğretmenin Rolü

Tomlinson' a göre farklılaştırılmış öğretimde öğretmen yöntem zengini olmalıdır. Öğrencilerinin bakış açılarını değiştirip genişletecek olan öğretmen, öğrencilerine kendilerini ifade edecekleri farklı yollar sunmalıdır. Farklılaştırılmış görsel sanatlar öğretiminde de öğretmen sanat dilini çok iyi bilmeli, sanat eseri hangi ölçütü verirse versin, insanın varoluşunun bir gereği olduğunu bilmelidir (Tansuğ, 1982, akt, Karip, 2016). Öğretmen sanatın sonsuz oluşum gücü içinde, tüm öğrencilerin bireyselliklerini ifade edebileceği bir alan bulacağının bilincinde olmalı ve bu süreç içinde eğitici olarak rehber bir araştırmacı olmalıdır. Tüm öğrenciler öğretmenin rehberliğinde bireysel ihtiyaçları doğrultusunda bu sürecin içinde bilgiye ulaşır (Kırıçoğlu, 2014). Öğretmen farklılaştırma yaparken öğrencilerinin bireysel özelliklerine dikkat etmelidir. Yaradılıştan gelen fiziksel özelliklerinin farklılığı gibi öğrenme farklılıklarının da olduğunu kabul eder. Bu nedenle görsel sanatlar eğitiminin de amaç ve yöntem bakımından tüm öğrencilerin bireysel olarak bir şeyler bulacağı sınırsız bir alan olduğunu bilir. Tüm öğrencilere yaklaşmanın bir yöntemini bulmalıdır. Bunun için literatürde bulunan sanat eğitimi yöntemlerini farklılaştırılmış öğretim yöntemlerine uyarlayıp öğretimi farklılaştırır. Farklı yöntem, teknik ve stratejiler; materyaller, ortam ve eğitim uygulamaları ile nitelikli bir eğitim öğretim süreci değişim sürecini hızlandırabilir (Özsoy & Şahin, 2009).

Farklılaştırılmış öğretimde temel soru farklılaştırılan ne olmalıdır sorusudur. Farklılaştırmaya içerik ürün ve süreç bağlamında baktığımızda görsel sanatlar dersi süreç şeklinde işlense de ürün olarak baktığımızda öğrencinin yaptığı çalışma ürün olarak sürecin çıktısıdır. Beğeni duygusu için bir ürün oluşturmak her sanatçı adayının isteğidir. Ürün ile sonuçlanan bir süreç öğrenci motivasyonunu üst düzeye taşır (Buyurgan & Buyurgan, 2012). Bunun için öğretmen öğrencilerin ilgi, ihtiyaç, öğrenme şekli, hızı gibi bireysel farklılıklarını dikkate alıp, ürüne dair farklılaştırmalar yapmalıdır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Genel amaç bağlamında değerlendirecek öncelikle yapılandırmacı yaklaşımı dayanak alan farklılaştırılmış öğretimin amacı; yeni yüzyıl için gerekli olan, çok yönlü düşünen problem çözen, araştıran, iş birliği içinde sorumluluk alan, tecrübe ve fırsatlardan çok yönlü yararlanabilen, üretken yaratıcı bireyler yetiştirmektir. Ancak her çocuk aynı değildir. Sınıfları hazırlarken öğrenme hakkında bildiklerimizi ve aslında kendimiz hakkında bildiklerimizi kullanmayı seçersek, öğrencilerin çeşitli şekillerde öğrendiklerini kabul ederiz. Bazıları duyarak, bazıları yaparak, bazıları tek başına, diğerleri akranlarıyla birlikte, bazıları hızlı bir şekilde, diğerleri yansıtıcı bir şekilde öğrenmektedir. Bireylerin farklı konulara ilgi duyduğu, bunlardan ilham aldığı, merak ve ilhamın da güç olduğu kabul edilmektedir (Tomlinson, 2001). Aynı ortamda eğitim alan öğrencilerin öğrenme geçmişi,

hazırbulunuşluk düzeyleri, ilgi alanları ve öğrenme şekilleri göz önüne alınarak, tüm öğrenciler için aktif öğrenme fırsatı sunulması gerekir (Tomlinson, 1999).

Genel olarak öğrencinin öğrenme deneyimi sosyal ve işbirlikçi bir süreçtir; sorumluluk önce öğretmende sonra öğrencidedir. Hazırbulunuşluk, ilgi ve öğrenme profili, farklılaştırılmış öğretim için başattır. Söz konusu olan tüm sınıflarda tüm öğrenciler için esas olan bireyselleştirilmiş eğitimidir. Öğrenci merkezlidir. Öğrencinin öğrenme deneyimini kişiselleştiren, bireysel özellik ve hızında öğrenmesine olanak tanıyan öğretimdir. Kısacası her öğrenci biriciktir, tektir, doğuştan getirdikleri ve kişisel yaşantısı ile de farklıdır. Dolayısı ile öğretimi de farklıdır.

Sanat eğitimi ile birey yaşadığı çağa uyum sağlarken problemlerini estetik açıdan değerlendirir (Artut, 2004). Görsel sanatlar dersi sadece uygulama yapmakla sınırlı bir disiplin değildir. Teknoloji ve sanayisi gelişmiş toplumlarda, çocukluktan gençliğe bireylerin tüm yaşamlarında sanat eğitimi ayrılmaz bir parçadır (Yolcu, 2007). Sanat eğitimi almış bireyler ve en sonunda toplumlar; üretken, yaratıcı, sorgulayan, gelişip değişebilen öncü, estetik kaygısı olan çevresine duyarlı nitelikli kişilerdir. Farklılaştırılmış öğretim ve görsel sanatlar eğitiminin başat çıktısı olan eğitimdeki davranış değişikliği bağlamında aynı amaçla çıkış yaptıkları görülmektedir.

Farklılaştırılmış öğretim yöntemleri ile görsel sanatlar eğitim yöntemlerinin yönetsel ve uygulama açısından benzerliği değerlendirildiğinde, her iki öğretimin de öğrenci merkezli olduğu görülmektedir. İki yöntemin de öğrencilerde, yaratıcılık ve eleştirel düşünmeyi hedeflediği grup çalışmaları, iletişim, drama, müzik, teknoloji gibi farklı alanlardan yararlanmanın bireysel öğrenme için önemli ve gerekli olduğu gerçeği hakimdir. Öğretimde öğrencinin hazırbulunuşluk düzeyine ve ilgi alanlarına göre öğretim yöntemleri seçilmektedir. Görsel sanatlar dersindeki farklı yöntemlerle uygulanan atölye çalışmalarının özgün bireysel çıktıları vardır. Atölye çalışmalarının farklılaştırılmış öğretimin içerik, süreç, ürün, ortam ve duygular bağlamında değerlendirildiğinde örtüştüğü görülmektedir. Farklılaştırılmış eğitimde her aşamada değerlendirme önemlidir. Aynı şekilde görsel sanatlar öğrenme süreci ürün dosyasında belgelenir. Bu belgelendirme süreci ve sonuç değerlendirmesi de tıpkı farklılaştırmada olduğu gibi önemlidir.

Amaç ve kapsam bakımından her iki yöntemin ayrıştığı noktalara bakarsak, görsel sanatlar eğitim yöntemleri daha dar kapsamlı sanatsal ve estetik açıdan bakarken, farklılaştırılmış öğretimde yönetsel açıdan daha geniş bir yelpazeden ele alınıp uygulanabilir. Farklılaştırılmış öğretim tüm derslere uygulanabilirken görsel sanatlar eğitim yöntemleri farklılaştırılmış öğretimin parantezi içinde uygulanabilir. Farklılaştırılmış öğretim yöntemi olarak sanat yoluyla eğitimi ekleyebiliriz.

Görsel sanatlar eğitiminde öğrencinin bilişsel alanına hizmet eden kısımdan baktığımızda, düşünme becerisini geliştirir. Gardner, sanatsal öğrenmenin tümüyle bilişsel aktiviteden oluştuğunu farklı zekâ türlerine sahip öğrencinin iki ve üç boyutlu çalışmalar yaparken kendilerine uygun eğitim süreci ve etkili yöntemler ile ifadelerinin daha güçlü olacağını belirtmektedir (Özsoy ve Şahin, 2009). Bireye uygun eğitim süreci ve etkili yöntem denildiğinde farklılaştırılmış görsel sanatlar eğitimi düşünülmektedir

ÖNERİLER

Farklılaştırılmış öğretimde de görsel sanatlar öğretiminde de yöntem seçilirken dersin hedef ve kazanımlarını en uygun olan yöntem öğretmen tarafından seçilmektedir. Bunun için öğretmen donanımı önem arz etmektedir. Fakat ders saati yetersizliği, uygulama ortamının olmaması, kalabalık sınıflar, sosyal ve ekonomik nedenlerle derse verilemeyen önem, öğretmen donanımını yeterli kılmayabilir (Adar, C., 2019). Sanat eğitiminin önemi bağlamında sınırsız bir çalışma alanına sahip olan görsel sanatlar eğitimi, farklılaştırılmış eğitim yöntemleri ve disiplinler arası etkileşim içerisinde uygulandığında, öğrenci başarısının en üst düzeyde olması muhtemeldir. Yapay zekanın tartışıldığı, bireyselliğin yaşandığı, tıpkı parmak izleri gibi farklılaşan bir çağda görsel sanatlar eğitimi içinde farklılaştırılmış yöntem uygulamaları elzemdir. Öğrenciler sanat aracılığı ile olayları ve nesnelere daha iyi görerek diğer alanlarda öğrendikleriyle etkili bir ilişki kurabilir (San, 2003). Bu nedenle görsel sanatlar eğitimi de yapılandırmacı eğitim yaklaşımı bağlamında farklılaştırılarak diğer eğitim programlarıyla bütünleştirilmelidir. Gerçek amacı topluma hizmet eden mutlu bireyler yetiştirmek olan eğitimin bilim ve sanat ile olan iş birliğinde başarı kaçınılmazdır (Yolcu, 2007). Görsel sanatlar dersinde hedeflenen davranış ve kazanımlara uygun farklılaştırılmış öğretim programları oluşturulmalıdır. Farklılaştırılmış görsel sanatlar eğitiminde ortam önemlidir. Bu da sınıf içinde önemli hazırlıklar gerektirir. Bu nedenle atölye imkanları her okul bazında çoğaltılmalıdır. Her iki öğretim yönteminde de sergileme ve değerlendirmenin önemli olduğu görülmüştür. Bunun için de okullarda geniş sergileme alanları gereklidir. Yeniliklere açık donanımlı öğretmen, değişimin en önemli başlangıcıdır. Bunun için öğretmenlerin hizmet içi eğitimlerinin uygulamalı olması gereklidir. Sanat eğitiminin doğasına uygun doğru seçilmiş yöntemler ile farklılaştırılmış görsel sanatlar dersi uygulamalarının bireysellikleri dikkate alıp zenginleştirilen çalışmalar ile öğrenciye sağladığı faydanın en üst düzeye çıkarılması sağlanmalıdır. Bunun için görsel sanatlar ders saatleri de çoğaltılmalıdır.

Öğrenci merkezli bir anlayışa sahip farklılaştırılmış görsel sanatlar eğitimi ile tek tip yöntemlerden kaçınarak öğrencilerin ilgi, öğrenme hızı ve öğrenme şekli ile ilişkilendirilerek dersler daha eğlenceli ve kolay hale getirilmelidir. Süreç içinde öğrencilerin bir sanatçı gibi ilgi alanları doğrultusunda inceleme ve uygulama yaparak duygu ve düşüncelerini aktarabilecek yöntemleri keşfetmelerine imkan sağlanmalıdır. Görsel sanatlar uygulamaları için öğrencilere malzeme desteği sağlanmalıdır. Farklılaştırılmış görsel sanatlar eğitimi ile dersin yalnızca yetenekli öğrenciler için değil tüm öğrenciler için gerekli olduğu görülecektir.

KAYNAKÇA

- Adar C., S. (2019). Görsel sanatlar öğretmenlerinin karşılaştıkları problemler ve çözüm önerileri. *EKEV Akademi Dergisi* (78), 497-510. <https://orcid.org/0000-0001-6983-866X>
- Akdeniz, H. & Koçer, M. (2019). *Özel yetenekliler için sınıf içi eğitsel düzenlemeler*, O. Kılıç ve M. Çitil (Ed.), *özel yetenekli öğrencim var*. (120-155). Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Artut, K. (2004). *Sanat eğitimi kuramları ve yöntemleri*. Anı Yayıncılık.

- Avcı, S & Yüksel, A. (2013). *Öykü temelli öğrenme yaklaşımına ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri*. *Sakarya University Journal of Education*, 3/2 (Ağustos /August 2013) ss. 21-35
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/192293>.
- Avcı, S. & Yüksel, A. (2018). *Farklılaştırılmış öğretim teori ve uygulama*. Nobel yayıncılık.
- Aziz, A. (2019). Radyo ve televizyon ile eğitim. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 8(1), 357-374. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000001444
- Belçer, Y (2010). *Farklılaştırılmış Öğretim Ortamının Sınıf Yönetimine Ve Öğrencilerin Akademik Başarısına Etkisi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Maltepe Üniversitesi.
- Buyurgan, S., & Buyurgan, U. (2012). *Sanat eğitimi ve öğretimi*. Pegem Akademi.
- Demir, S. (2015). *Katlı Öğretim Yönteminin Öğrencilerin Akademik Başarı Puanları, Öğrenme Yaklaşımları ve Öğrenmenin Kalıcılığı Üzerindeki Etkisi*. *Kastamonu Eğitim Dergisi* 1589-1602 Eylül 2016 Cilt:24 No:4
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/316282>
- Demir, S. (2013). *Farklılaştırılmış öğretim yöntemlerinin öğrencilerin akademik başarı, öğrenme yaklaşımları ve kalıcılık puanları üzerindeki etkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Demir, S. & Gürol, M. (2015). Farklılaştırılmış öğretim yöntemlerinin derin ve yüzeysel öğrenen öğrencilerin kalıcılık puanları üzerindeki etkisi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 5(2), 187-206.
<https://doi.org/10.14527/pegegog.2015.010>
- Demirkaya, A. S. (2018). *Sınıf öğretmenlerinin farklılaştırılmış öğretime yönelik yeterlik ve uygulama düzeylerine ilişkin algıları* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Eyuboğlu, B. R. (1986). *Resme başlarken*. Bilgi yayınevi.
- Olçay Gül, S. (2014). Farklılaştırılmış öğretim ve uyarlamalar. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(5), 111-123. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1358759>
- Karip, F. (2016). *Farklılaştırılmış görsel sanatlar öğretiminin 7. sınıf öğrencilerinin akademik başarı, tutum ve çalışmalarına etkisi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel yayıncılık.
- Karaca, G. (2011). Görsel sanatlar eğitiminde kopya yönteminin ilköğretim öğrencilerinin yaratıcılıklarına etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(21), 299-321.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/181316>
- Kavut, B. (2024). Farklılaştırılmış öğretim. *Journal of Turkic Civilization Studies*, 5(1), 62-79.
<https://orcid.org/0000-0003-0951-8925>
- Kılıncı Ş., & Sözer M.A. (2024). *Farklılaştırılmış öğretim*, Pegem Yayıncılık.
- Koç, E. S., & Erdem, A. (2020). Öğretmen adaylarının öğretim yöntemi kavramına ilişkin metaforik algıları. *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal*, 6 (1), 1-12
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/953639>
- Köroğlu, S.A. (2015). Literatür taraması üzerine notlar ve bir tarama tekniği. *GİDB Dergi* (01), 61-69.
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1044919>
- Kırışlıoğlu, O. T. (2002). *Sanatta eğitim görmek öğrenmek yaratmak*, Pegem Yayıncılık.

- Kırıçoğlu, O. T. (2015). *Sanat kültür yaratıcılık. Görsel sanatlar ve kültür eğitimi-öğretimi*. Pegem yayıncılık.
- MEB (2024). *Ortaöğretim kademesinde kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla öğretim uygulamaları. Farklılaştırılmış öğretim ve müdahale stratejileri öğretmen rehber kitabı.* https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2024_09/05094843_1farklilastirilmisogretimvemudahalesstratejileri.pdf
- Olçay Gül, S. (2014). Farklılaştırılmış öğretim ve uyarlamalar. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(5), 111-123. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1358759>
- Onan Coşkun, B. (2005). *Sanat eğitimi yöntemleri / yeni yaklaşımlar* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Özsoy, V., & Şahin, M. (2009). Çok alanlı sanat eğitimi yönteminin ilköğretim 6. sınıf resim iş dersinde öğrenci tutumlarına etkisi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(1), 205-227. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/256510>
- San, İ. (2003). *Sanat eğitimi kuramları*, Ütopya Yayınevi.
- Şevgin, T. (2023). The effect of contemporary teaching methods in arts education on learning. In: Erdoğan, E. (ed.), *Studies on Fine Arts*. Özgür Publications. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub57.c402>
- Tomlinson, C. A. (1999). *Öğrenci gereksinimlerine göre farklılaştırılmış eğitim* (The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners). <https://rutamaestra.santillana.com.co/wp-content/uploads/2020/01/The-Differentiated-Classroom-Responding-to-the-Needs.pdf>
- Tomlinson, Carol A. (2001). *Karma yetenekli sınıflarda öğretim nasıl ayırt edilir.* <https://rutamaestra.santillana.com.co/wp-content/uploads/2020/01/Classrooms-2nd-Edition-By-Carol-Ann-Tomlinson.pdf>
- Türkdoğan, G. (1984). *Sanat eğitimi yöntemleri (Resim –İş eğitimi)*. Kadioğlu Yayınevi.
- Uğurel, E. (2018). *Elektrik konusunun öğretiminde farklılaştırılmış öğretimin öğrenme süreçlerine etkisi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Yay Korde, N. & Bulut, Ü. (2017). Aktif öğrenme yöntemleri ile 20. yüzyıl sanat akımlarının öğretimi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(3). Akademi Yayınları. ISSN: 1309-9302 <http://dergipark.gov.tr/odusobiad>
- Yeşilyurt, E. (2020). Öğretmenin pusulası: genel öğretim ilkeleri. *EKEV Akademi Dergisi*, (83), 263-288 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2578509>
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin yayıncılık.
- Yıldırım, A. (1999). Nitel araştırma yöntemlerinin temel özellikleri ve eğitim araştırmalarındaki yeri ve önemi. *Eğitim ve Bilim*, 23(112). <https://eb.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5326>
- Yolcu, E. (2007). *Sanat eğitimi kuramları ve yöntemleri*. Nobel Yayıncılık

Etik Metni: Bu çalışma etik kurul onayı gerektirmeyen bir çalışmadır.

Bu makalede dergi yazım kurallarına, yayın ilkelerine, araştırma ve yayın etiği kurallarına, dergi etik kurallarına uyulmuştur. Makale ile ilgili doğabilecek her türlü ihlallerde sorumluluk yazarlara aittir.

Yazarların Katkı Oranı Beyanı: Birinci yazarın katkı oranı %50, ikinci yazarın katkı oranı %50'dir.

KATKI ORANI	KATKIDA BULUNAN YAZARLAR
Fikir ve Kavramsal Örgü	Doç. Dr. Sibel ADAR CAN, Ayşe BOLAT,
Literatür Tarama	Ayşe BOLAT
Yöntem	Doç. Dr. Sibel ADAR CAN
Veri Toplama	Ayşe BOLAT
Verilerin Analizi	Doç. Dr. Sibel ADAR CAN
Bulgular	Doç. Dr. Sibel ADAR CAN, Ayşe BOLAT
Tartışma ve Yorum	Doç. Dr. Sibel ADAR CAN, Ayşe BOLAT

Finansal Destek: Bu çalışmanın yazım sürecinde katkı ve/veya destek alınmamıştır.

Bilgilendirilmiş Onam Beyanı: Çalışma bilgilendirilmiş onam formu gerektirmeyen bir çalışmadır.

Veri Kullanılabilirlik Beyanı: Makale ile ilgili tüm veriler makalenin içinde yer almaktadır.

Teşekkür:

Çıkar Çatışması: Yazarların araştırma ile ilgili diğer kişi, kurum ve kuruluşlarla ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Bu eser CC BY (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.tr>) ile lisanslanmıştır.

Sorumluluk Reddi/Yayıncı Notu: Tüm yayınlarda yer alan ifade, görüş ve veriler yazarlar ve katkıda bulunanların görüşleridir. IJOEEC ve/veya editör(ler), içerikte belirtilen herhangi bir fikir, yöntem, talimat veya üründen kaynaklanan kişiler veya mülke yönelik zararlardan ve ihlallerden sorumlu değildir.